

Justyna Gorzkowicz

 <https://orcid.org/0000-0003-1139-2137>

Polski Uniwersytet na Obczyźnie w Londynie
Ośrodek Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej
ZPPnO w Londynie
Londyn, Wielka Brytania

Literatura w ruchu: działalność londyńskiego Związku Pisarzy Polskich

Literature on the Move: The Activities of the London-Based
Polish Writers' Union

Abstract: The article analyses the activities of the Union of Polish Writers Abroad (ZPPnO) in London. The subject has been taken up in order to show the role of this organisation in shaping Polish literary culture outside the country, protecting and archiving the output of emigrant authors and popularising their works. The analysis is inspired by Jorge Luis Borges' metaphor of the infinite library, which symbolises literary dispersion and the attempt to organise and integrate the emigrant creative output. The article presents three main issues. The first is literary identity in an intercultural context – how emigrant literature builds links between Poland and the global circulation of ideas. The second aspect is the role of literary prizes and the publishing activities of the ZPPnO, with particular emphasis on the Literary London Journal. The third and final element of consideration is the research on emigration literature, the documentation and archiving of works by the Research Centre on the Legacy of Polish Migration. The analysis is based on an interdisciplinary approach, combining literary studies, migration studies and cultural theory. In particular, reference is made to Homi Bhabha's concept of third space, which emphasises the hybridity of identity and literature emerging at the intersection of different cultures. The research takes into account the analysis of historical documents, archival testimonies and publications of the ZPPnO and refers to the existing literature on the subject. In conclusion, the article emphasises that emigrant literature is a 'literature in motion' – dynamic, crossing borders and constantly redefining its place in the cultural space. ZPPnO acts as a kind of guide, sorting out the scattered traces of emigrant creative works and integrating them into the global literary heritage.

Keywords: emigration literature, Union of Polish Writers Abroad, Literary London Journal, Jorge Luis Borges

Abstrakt: Artykuł omawia działalność Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie (ZPPnO) w Londynie. Tematyka została podjęta w celu ukazania roli tej organizacji w kształtowaniu polskiej kultury literackiej poza krajem, ochronie i archiwizacji dorobku emigracyjnych twórców oraz popularyzacji ich dzieł. Inspiracją dla analizy jest metafora „nieskończonej biblioteki” Jorge Luisa Borgesa, która symbolizuje literackie rozproszenie oraz próbę

uporządkowania i integracji twórczości emigracyjnej. W opracowaniu przedstawiono trzy główne zagadnienia. Pierwszym jest tożsamość literacka w kontekście międzykulturowym – jak literatura emigracyjna buduje więzi między Polską a globalnym obiegiem idei. Drugi aspekt to rola nagród literackich i działalności wydawniczej ZPPnO, ze szczególnym uwzględnieniem londyńskiego „Pamiętnika Literackiego”. Trzeci, ostatni element rozważań to badania nad literaturą emigracyjną, dokumentowanie i archiwizacja twórczości przez Ośrodek Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej. Analiza opiera się na podejściu interdyscyplinarnym, łączącym literaturoznawstwo, studia nad migracjami oraz teorię kulturową; w szczególności odnosi się do koncepcji „trzeciej przestrzeni” Homi Bhabhy, podkreślającej hybrydyczność tożsamości i literatury powstającej na styku różnych kultur. Badania uwzględniają analizę dokumentów historycznych, archiwalnych świadectw i publikacji ZPPnO oraz odwołują się do istniejącej literatury przedmiotu. W konkluzji artykuł podkreśla, że literatura emigracyjna to „literatura w ruchu” – dynamiczna, przekraczająca granice i wciąż redefiniująca swoje miejsce w przestrzeni kulturowej. ZPPnO pełni funkcję swego rodzaju „przewodnika”, porządkującego rozproszone ślady twórczości emigracyjnej i integrującego ją z globalnym dziedzictwem literackim.

Słowa kluczowe: literatura emigracyjna, Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, londyński „Pamiętnik Literacki”, Jorge Luis Borges

Wprowadzenie

„Biblioteka jest nieograniczona i periodyczna. Gdyby wieczny podróżnik przebywał ją w jakimkolwiek kierunku, stwierdziłby po upływie wieków, że te same tomy powtarzają się w takim samym chaosie (który, powtórzony, byłby jakimś porządkiem: Porządkiem)” – pisał Jorge Luis Borges (1972: 77). Opublikowane w 1941 roku opowiadanie kreśli wizję nieskończonej przestrzeni wypełnionej książkami, zawierającymi wszystkie możliwe kombinacje liter – od dzieł pełnych sensu po kompletny chaos. To miejsce, będące metaforą uniwersum, ukazuje świat jako pełen różnorodności i nieprzewidywalności, w którym ludzie nieustannie próbują odnaleźć ład, prawdę i znaczenie.

Literatura emigracyjna – podobnie jak opisana przez znakomitego Argentyńczyka nieskończona biblioteka – rozprzestrzenia się poza granice państw i epok, wpisując się w cykl ciągłego zapisywania i odczytywania na nowo. Jest świadectwem indywidualnych losów, ale też elementem szerszej narracji. Wchodząc w dialog z globalnym obiegiem idei i tradycji, stale odnajduje siebie wśród powtórzeń

i reinterpretacji – staje się częścią literackiego makrokosmosu. Mając na uwadze tę właśnie charakterystykę, chciałabym przyjrzeć się działalności Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie w Londynie (ZPPnO, b.d.), który od lat pełni funkcję przewodnika w labiryncie emigracyjnych słów, zapewniając przestrzeń polskim twórcom rozsianym po świecie. Istotne będą tu trzy aspekty. Pierwszy to budowanie literackiej tożsamości w kontekście międzykulturowym, gdzie każdy utwór – niczym tom w bibliotece Borgesa – dołącza do większej, nieustannie powiększającej się kolekcji. Drugim zagadnieniem są nagrody literackie i działalność wydawnicza, a w szczególności rola „Pamiętnika Literackiego” jako narzędzia katalogowania i promocji polskiej literatury emigracyjnej. Trzeci obszar obejmuje dokumentowanie oraz analizę dorobku artystycznego polskiej emigracji – zadanie realizowane przez Ośrodek Badań działający przy Związku Pisarzy, który w chaosie rozproszonych literatury chce być jak Borgesowska „latarnia”, wskazująca kierunki badań i archiwizacji.

„Nieskończona biblioteka” stanowi w tym ujęciu narzędzie analityczne, umożliwiające nowe spojrzenie na działalność londyńskiego Związku Pisarzy. Inspirowana ideą Borgesa literatura emigracyjna jawi się jako „literatura w ruchu” – przestrzeń fragmentaryczna i zróżnicowana, w której granice narodowe, językowe i kulturowe nieustannie się zacierają. Badania obejmują przegląd dokumentów historycznych, archiwalnych świadectw oraz publikacji ZPPnO, a także odniesienia do istniejącej literatury przedmiotu. Podejście interdyscyplinarne łączy literaturoznawstwo, studia nad migracjami oraz teorię kulturową. Celem prowadzonych przeze mnie rozważań jest poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób londyńskie stowarzyszenie tworzy struktury nadające sens literackiemu rozproszeniu, jednocześnie wspierając twórczość emigracyjną i zachowując pamięć o własnych korzeniach. Jaka zatem jest rola ZPPnO w porządkowaniu i popularyzowaniu polskiego dziedzictwa literackiego na arenie międzynarodowej – misji, która wobec nieskończoności i rozproszenia wydaje się nie tylko istotna, ale wręcz konieczna?

Kształtowanie polskiej kultury literackiej poza granicami kraju – mieszkańcy w korytarzach „biblioteki”

Rozpatrując działalność Związku przez pryzmat historii, można dostrzec jego niecodzienną rolę w wielowarstwowym pejzażu literatury emigracyjnej. Powstał w roku 1946 w Londynie w odpowiedzi na trudną sytuację, w jakiej znaleźli się polscy pisarze po II wojnie światowej – odcięci od kraju, w którym panował reżim komunistyczny (Bzowska-Budd, b.d., a). Jako centrum życia emigracyjnego z siedzibą Rządu Polskiego na Uchodźstwie, Londyn stał się naturalnym miejscem takiej inicjatywy. Głównym celem Związku, mówiąc najogólniej, było i jest jednoczenie pisarzy na emigracji, ochrona polskiej literatury i tożsamości oraz promocja twórczości polskich autorów na arenie międzynarodowej (Bielatowicz, 1952; Zieliński, 1989; Kądziała, 1994; Wasiak-Taylor, 2013). Podejmowanie podobnych prób pomaga w wydobywaniu się z chaosu organizacyjnego – porządkowaniu myśli i idei oraz chronieniu literackiego dziedzictwa w nowych warunkach. Wymaga to często instytucjonalnego zaplecza, które skupi rozproszone działania i nada im trwałą formułę (Taylor, 1999: 40).

Choć Nina Taylor, powołując się na notatki swojego męża, sugeruje, że pierwsze stowarzyszenie pisarzy zostało zarejestrowane u władz brytyjskich jako Polish Writers' Association (Taylor, 1999: 46), brak dziś możliwości potwierdzenia tej informacji. Wiadomo, że 8 sierpnia 1946 roku odbyło się spotkanie nowego Związku, które przebiegło sprawnie. Tydzień później, podczas zebrania założycielskiego formalnie powołano do życia Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, ustalając statut i władze. Maria Danilewiczowa wspominała, że początkowo planowano utworzenie organizacji o zasięgu globalnym, z Kazimierzem Wierzyńskim jako przewodniczącym. Pomyśl ten jednak trafił na opór ze strony zwolenników szybkiego działania, na czele ze Stanisławem Strońskim, którzy obawiali się trudności w koordynacji na odległość,

zwłaszcza w warunkach dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej. Ich stanowisko okazało się uzasadnione, ponieważ już w pierwszych tygodniach istnienia Związku próbowano podważyć jego legitymację. Wysłannicy z kraju, tacy jak Jerzy Borejsza, prowadzili intensywne negocjacje z niezdecydowanymi członkami emigracji, kusząc ich wizją szybkiej kariery i obietnicami publikacji w wielkich nakładach. Podczas jednego z zebrań Zofia Kossak – naiwnie, choć zapewne szczerze – nawoływała do powrotu do ojczyzny, widząc w tym właściwą drogę dla polskich literatów (Taylor, 1999: 46).

Pewne jest, że w wyniku przekształcenia się wcześniejszych struktur stowarzyszenia w związkowe – przy zachowaniu w dużej mierze tych samych członków organizacji – brytyjskie dokumenty rządowe potwierdzają oficjalne zgłoszenie działalności ZPPnO pod nazwą The Polish Writers Abroad Charity (Charity Commission, b.d.). Sam rok rejestracji pozostaje niejednoznaczny – pojawia się zarówno 1954, jak i 1967 rok. Rozbieżność ta może wynikać ze zmian prawnych w instytucji nadzorującej organizacje charytatywne, której tradycje sięgają XIX wieku. Przechodziła ona kolejne reformy administracyjne, które wpływały na wymagania dotyczące rejestracji, w tym obowiązki osób odpowiedzialnych za formalności oraz konieczność uzupełniania dokumentacji zgodnie z nowymi regulacjami (Charity Digital Trust, 2024). Niektóre dane mogą być dziś również niedostępne w systemach cyfrowych, a zamiast tego spoczywać w archiwach tradycyjnych, co utrudnia jednoznaczne ustalenie. Zatem znów polegać tu musimy na pamięci świadków i samych działaczy Związku.

Chronologia wydarzeń inicjacyjnych może być interesująca i ważna dla historyków czy archiwistów, z punktu widzenia roli społeczno-kulturowej organizacji pozostaje jednak na uboczu. Związek Pisarzy stał się bowiem przestrzenią, w której każdy tekst i każde spotkanie współtworzą większą całość (ZPPnO, b.d.). Polscy pisarze-emigranci – „mieszkańcy labiryntu biblioteki” – prowadzą uniwersalny dialog literacki, a działalność Związku zapewnia im nie tylko wsparcie, lecz także platformę do wymiany idei, wychodzącą daleko poza organizację pojedynczych wydarzeń. Słowo – zarówno to mówione, jak i to pisane –

zostaje tu wprowadzone w ruch: od autora, przez spotkania literackie, aż po jego obecność w obiegu kulturowym, gdzie rezonuje w kolejnych kontekstach i pokoleniach.

Od początku istnienia londyński Związek Pisarzy otaczał opieką „mieszkańców swojego labiryntu” na wielu płaszczyznach. Pełnił funkcję organizacji twórczej, a jednocześnie nie stronił od zaangażowania w sprawy polityczne. Wyrazem tego była m.in. przyjęta jednomyślnie uchwała z 1947 roku, nakłaniająca pisarzy emigracyjnych do rezygnacji z publikowania w krajowych wydawnictwach. Kilka lat później ponownie poddano ją pod głosowanie – tym razem część członków wyraziła sprzeciw, a niektórzy opuścili Związek, by móc publikować w Polsce. W kolejnym roku stanowisko to zostało złagodzone – nowa wersja uchwały podkreślała, że decyzja o publikacji powinna być indywidualnym wyborem pisarza, podejmowanym w zgodzie z własnym sumieniem i poczuciem misji wobec polskiej kultury, o ile nie prowadziłoby to do podporządkowania się totalitar-nemu aparatowi władzy (ZPPnO, b.d.).

Związek Pisarzy nie tylko reprezentował interesy „mieszkańców labiryntu” z Zachodu, lecz także aktywnie angażował się w obronę twórców prześladowanych w różnych krajach komunistycznych. W 1956 roku, odpowiadając na apel węgierskich literatów, zdem-monstrował solidarność z uczestnikami rewolucji w Budapeszcie. W 1970 roku stanowczo sprzeciwił się cenzurze w PRL, która ograniczała dostęp czytelników do wydawnictw emigracyjnych. Trzy lata później wystosował list do przewodniczącego Międzynarodowego PEN Clubu, wyrażając poparcie dla prof. Andrieja Sacharowa i Aleksandra Sołżenicyna, represjonowanych przez władze sowieckie. W 1979 roku interweniował w sprawie Stanisława Barańczaka, któremu odmówiono paszportu, mimo że objął Katedrę Polonistyki na Uniwersytecie Harvarda. W 1982 roku Związek głośno wypowiedział się również przeciw represjom wobec intelektualistów w Polsce po wprowadzeniu stanu wojennego, kontynuując działalność na rzecz wolności słowa i niezależnej kultury (Bzowska-Budd, b.d. a; Moczko-dan, 2020).

Ważnym momentem w historii londyńskiego Związku było nabycie w 1947 roku nieruchomości przy Finchley Road 312, która stała się „Domem Pisarza”. Przez lata była siedzibą Związku oraz miejscem zamieszkania wielu wybitnych twórców, takich jak Krystyna i Gustaw Herlingowie-Grudzińscy, Krystyna i Czesław Bednarczykowie czy Lidia i Adam Ciołkoszowie. Była to także przestrzeń literackich spotkań, w których uczestniczyli m.in. Maria Dąbrowska, Jerzy Ficowski, Stefan Kisielewski oraz wielu innych (Bzowska-Budd, b.d. a). „Dom Pisarza” przez lata służył jako ważne centrum, nie wszyscy jednak postrzegali jego wpływ w pozytywnym świetle. Krytyczne opinie pojawiały się zwłaszcza wśród młodszego pokolenia, które dążyło do redefinicji roli literatury poza krajem i dystansowało się od formalnych ram działalności. W wydanej w 1961 roku przez paryski Instytut Literacki książce *Polacy w Wielkiej Brytanii* Bogdan Czaykowski i Bolesław Sulik wyrazili wobec tej instytucji sceptycyzm, przedstawiając ją w sposób krzywdząco ironiczny (Czaykowski, Sulik, 1961: 352–355). Kreśląc obraz „Domu Pisarza” jako przytułku dla artystów nieumiejących odnaleźć się na emigracji, przywołali postać niedawno zmarłego Tadeusza Sułkowskiego:

Zarabiając na bardzo skromną tygodniówkę sprzątaniem domu, odnawianiem go, prowadzeniem rachunków, doglądaniem ogródka, był jednocześnie Sułkowski jednym z nielicznych pisarzy, którzy w tym domu najdłużej mieszkali. Początkowo bowiem dom rzeczywiście zamieszkiwany był przez pisarzy, ale jedni wyprowadzili się do własnych mieszkań, inni do osiedla dla nerwowo chorych w Mableton, inni do szpitala, inni przenieśli się wprost na cmentarz (Czaykowski, Sulik, 1961: 353).

W 1971 roku nieruchomość została sprzedana, a uzyskane środki pozwoliły na utworzenie funduszu wspierającego działalność Związku, w tym m.in. Nagrody Literackie ZPPnO (il. 1).

Od 2012 roku Związek organizuje także tzw. Salony Literackie, zainicjowane przez Reginę Wasiak-Taylor, obecną prezes ZPPnO. Spotkania te, inspirowane polską tradycją, łączą literaturę, muzykę i sztukę,

Ilustracja 1. „Dom Pisarza” na Finchley Road 312, Londyn.
Od lewej: Krystyna i Czesław Bednarczykowie, Tadeusz Sułkowski
oraz Krystyna Dąbrowska (z archiwum ZPPnO w Londynie)

tworząc przestrzeń dla międzypokoleniowego dialogu w środowisku polonijnym. Dochody z tych wydarzeń wspierają działalność Ogniska Polskiego w Londynie. Do maja 2024 roku odbyły się już 34 edycje, które na stałe wpisały się w kalendarz londyńskiego życia kulturalnego (Bzowska-Budd, b.d. b).

Drogowskazy w chaosie literackiego rozproszenia –
nagrody literackie, działalność wydawnicza
oraz rola „Pamiętnika Literackiego”

Kluczową rolę w życiu mieszkańców labiryntu emigracyjnej „biblioteki” odgrywają Nagrody Literackie Związku Pisarzy, zapewniające polskiej literaturze tworzonej poza krajem trwałe miejsce w kanonie narodowym. Przyznawane nieprzerwanie od 1951 roku, są jednymi z najstarszych polskich wyróżnień, obok nagrody PEN Clubu dla tłumaczy z 1929 roku (PEN Club, b.d.). Ich wyjątkowość wynika z zachowanej ciągłości oraz społecznego mecenatu.

Pierwszą laureatką nagrody była Herminia Naglerowa; w kolejnych latach wyróżniono m.in.: Czesława Miłosza, Marię Danilewicz-Zielińską, Tymona Terleckiego i Stanisława Vincenza. Do roku 2011 historia nagród została szczegółowo opracowana przez Reginę Wasiak-Taylor (2011), a aktualne informacje o nominacjach i laureatach są dostępne na stronie internetowej Związku (Bzowska-Budd, b.d. b) oraz publikowane przez Polską Agencję Prasową. W tym miejscu skupmy się zatem na najważniejszych ogólnych informacjach. Nagrody podzielone są na dwa zasadnicze rodzaje. Pierwsza to Nagroda Główna, przyznawana za całokształt twórczości, promocję literatury polskiej za granicą i popularyzację literatury emigracyjnej. Druga wyróżnia najlepszą książkę roku napisaną w języku polskim przez autora mieszkającego poza Polską lub opracowanie naukowe dotyczące literatury emigracyjnej. Warto wspomnieć, że w ciągu ostatnich lat jej laureatami zostali m.in.: Nina Terlecka, Eric Karpeles, Richard Buttewick-Pawlikowski, Wioletta Grzegorzewska i György Gömöri. Nagrody te nie tylko ugruntowują pozycję polskiej literatury emigracyjnej, lecz także integrują środowisko literackie. Jak podkreśla Joanna Ciechanowska, londyńska artystka i dyrektorka Galerii POSK, nagroda wpisała się w kulturalną historię emigracji, stanowiąc zarówno wyróżnienie dla pisarzy, jak i przestrzeń spotkania twórców z czytelnikami (Ciechanowska, 2022: 71).

Całej działalności wydawniczej Związku Pisarzy nie sposób omówić w tym miejscu. Jego dorobek przedstawiono m.in. podczas obchodów 70-lecia instytucji w Bibliotece Narodowej w Warszawie (Garliński, 1995). Od blisko 25 lat publikacje Związku oraz książki autorów z nim związanych są również regularnie prezentowane na Targach Książki w Warszawie (ZPPnO, b.d.). Za jedno z najważniejszych osiągnięć uchodzi jednak dwutomowa *Literatura polska na obczyźnie* – obszerne opracowanie zbiorowe pod redakcją Tymona Terleckiego, wydane w Londynie przez oficynę Bogdana Świdorskiego w latach 1964–1965 (tom I liczy 606 stron, tom II – 797 stron). Dzieło obejmuje piśmiennictwo z okresu wojennego oraz pierwszego piętnastolecia powojennego, do roku 1960 (Danilewicz-Zielińska, 1985). Również londyński „Pamiętnik Literacki” doczekał się licznych opracowań, w tym monografii

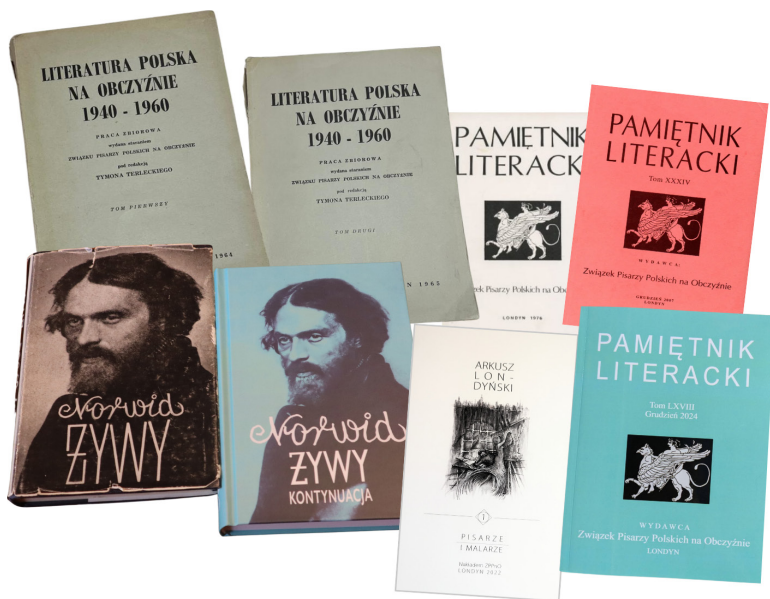
autorstwa Jolanty Chwastyk-Kowalczyk (2019). W dalszej części przywołam najnowsze wydawnictwa Związku oraz kilka istotnych faktów z życia „Pamiętnika”.

W 2022 roku opublikowano antologię *Arkusz londyński*, zawierającą utwory 15 poetów emigracyjnych (Wasiak-Taylor, red., 2022). Spotkanie promujące tom odbyło się w formie Salonu Literackiego (Bzowska-Budd, 2022). Jan Zieliński podkreślił różnorodność stylów obecnych w antologii, a także jej oprawę graficzną, która nawiązuje do tradycji wydawniczej Krystyny i Czesława Bednarczyków (Zieliński, 2023: 228). Znaczenie tej antologii jako wyboru współczesnej poezji emigracyjnej wskazał także Andrzej Wołosewicz, zwracając uwagę na jej rolę w badaniach literackich. Z perspektywy historii literatury i krytyki tego typu publikacje stanowią kluczowy punkt wyjścia w analizie twórczości autorów – pozwalają zapoznać się z próbką ich stylu oraz przeglądem dorobku kilku pisarzy w jednym tomie (Wołosewicz, 2023: 217).

Z kolei w 2023 roku ukazał się *Norwid żywy – kontynuacja*, będący wznowieniem serii zapoczątkowanej przez Związek Pisarzy w 1955 roku (Gorzkowicz, Kącka, Wasiak-Taylor, red., 2023). Jej pierwszym tomem była publikacja *Mickiewicz żywy* pod redakcją Herminy Naglerowej, wydana w 100. rocznicę śmierci poety. W kolejnych latach w ramach cyklu ukazały się tomy poświęcone Stanisławowi Wyspiańskiemu, Josephowi Conradowi, Zygmuntowi Krasińskiemu, Cyprianowi Kamelowi Norwidowi i Henrykowi Sienkiewiczowi. Najnowsza odsłona tej serii spotkała się z dużym zainteresowaniem zarówno w kraju, jak i na emigracji. Wydawnictwo skomentowała Grażyna Halkiewicz-Sojak, podkreślając jego znaczenie:

Nawiązanie po sześćdziesięciu latach do tamtej tradycji okazało się pomysłem ze wszech miar fortunnym w świetle proponowanej zawartości tomu. Poszczególne studia są autonomicznymi opracowaniami, ale układają się w pewne większe ciągi tematyczne – komplementarnie, a niekiedy – polemicznie. Powstała książka ważna i jako ogniwo tradycji („kontynuacja” w tytule i w genezie), i jako publikacja konfrontująca doświadczenia emigracyjne XIX i XX/XXI wieku (Halkiewicz-Sojak, 2023).

Londyński „Pamiętnik Literacki”, wydawany od 1976 roku, odgrywa istotną rolę w dokumentowaniu i popularyzacji polskiej literatury na emigracji, stając się kolejnym drogowskazem w „chaosie rozproszenia”. Jest przestrzenią, w której publikują zarówno członkowie Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie, jak i twórcy oraz badacze z różnych stron świata. Dzięki niemu polscy pisarze, „rozproszeni” po obu półkulach, mogą współpracować, wymieniać myśli i współtworzyć archiwum emigracyjnego życia literackiego. Czasopismo ukazuje się dwa razy w roku i obejmuje szeroki zakres tematyczny – od poezji i prozy, przez eseje, artykuły krytyczne i recenzje, aż po tłumaczenia i poloniki. Ważnym elementem jest dział sprawozdawczy, zawierający informacje o nagrodach literackich, biografie twórców, wspomnienia o wybitnych emigrantach, listy do redakcji oraz kroniki życia literackiego i działalności Związku (Chwastyk-Kowalczyk, 2019) (il. 2).

Ilustracja 2. Wybrane wydawnictwa ZPPnO: dwutomowe opracowanie literatury emigracyjnej za lata 1940–1960, kolejne tomy „Pamiętnika Literackiego”, seria *Norwid żywy* (oryginał i kontynuacja) oraz antologia poetycka *Arkusz londyński* (z archiwum ZPPnO w Londynie)

Mimo istotnej roli, jaką periodyk odegrał w literaturze emigracyjnej, jego nazwa budziła kontrowersje (Gorzkowicz, 2020). Według Jerzego Romana Krzyżanowskiego – literaturoznawcy i pisarza związanego po wojnie z uniwersytetami w Stanach Zjednoczonych (University of California w Berkeley oraz University of Michigan), prywatnie syna Juliana Krzyżanowskiego – wybór tytułu był niefortunny (Krzyżanowski, 2009). Podobne zastrzeżenia zgłaszał już wcześniej m.in. Jan Ostrowski, stały współpracownik londyńskich „Wiadomości”. Większość Polaków niezwiązanych z emigracją kojarzy „Pamiętnik Literacki” wyłącznie z najstarszym polskim czasopismem naukowym, poświęconym historii literatury, krytyce i teorii literatury, wydawanym przez Instytut Badań Literackich PAN i Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Czasopismo to, założone w 1902 roku, traktowane jest jako kontynuacja lwowskiego „Pamiętnika Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”. Zdaniem Krzyżanowskiego ta wcześniejsza tradycja powinna była skłonić twórców londyńskiego periodyku do nadania mu innej nazwy.

Odmienne stanowisko zajmuje Katarzyna Bzowska, podkreślając, że po II wojnie światowej kultura polska rozwinęła się w dwóch nurtach – krajowym i emigracyjnym. Londyńscy twórcy nie starali się obierać nowej perspektywy, lecz raczej kontynuować tradycję lwowskiego wydawnictwa. Autorka podważa również argument o niefortunnym doborze nazwy, zwracając uwagę, że po wojnie w Krakowie zaczęto wydawać „Dziennik Polski”, mimo że gazeta o tym samym tytule istniała już w Londynie. Ponadto wskazuje, że zmiana nazwy periodyku naruszyłaby jego ciągłość bibliograficzną (Gorzkowicz, 2020).

Na odrębność londyńskiego „Pamiętnika Literackiego” zwraca uwagę także Jolanta Chwastyk-Kowalczyk w swojej monografii poświęconej temu czasopismu. Podkreśla ona m.in. jego unikalną szatę graficzną i silny związek z ZPPnO. Ważnym symbolem tej tożsamości jest okładka projektu Tadeusza Terleckiego, nawiązująca do greckiej wazy z British Museum, która wizualizuje przejazd Apollina „z kraju Hiperborejów do Delf”. Porównanie pierwszego wydania z 1976 roku z obecną wersją potwierdza ciągłość tradycji wydawniczej, którą periodyk konsekwentnie pielęgnuje (Chwastyk-Kowalczyk, 2019: 28–29).

Latarnia w „bibliotece” rozproszenia – zadania Ośrodka Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej

Już niemal pół wieku temu Tymon Terlecki zauważał, że o ile ocena literatury emigracyjnej nie leży w naszej gestii (tu wypowie się historia), to opieka nad nią i wyznaczanie kierunków – jak najbardziej. Jego refleksja pozostaje aktualna: podkreśla, że literatura ta, choć nadal w punkcie krytycznym, jest procesem otwartym i dynamicznym – niczym *work in progress* Jamesa Joyce’a. Wciąż mogą się w niej ujawniać nowe aspekty. Lecz to, co już zostało utrwalone – literatura wojenna, łagrowa, konfrontacja polskiej diaspory z obcymi kulturami i inne nurty – stanowi dorobek niezwykle rozległy i złożony. Jego dokumentowanie i ochrona to nie tylko wyzwanie badawcze, lecz także obowiązek wobec minionych i przyszłych pokoleń (Terlecki, 2010: 19) (il. 3).

Ilustracja 3. Troje prezesów londyńskiego Związku Pisarzy:
od lewej – Andrzej Krzeczunowicz (2010–2017), Krystyna Bednarczyk (2005–2010)
oraz Regina Wasiak-Taylor (2018–obecnie). Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny
(POSK) w Londynie, 2008 rok (z archiwum ZPPnO w Londynie)

Świadomy tej potrzeby ZPPnO powołał w 2023 roku Ośrodek Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej. Jego misją jest nie tylko ochrona i archiwizacja dorobku polskich pisarzy tworzących poza krajem, lecz także jego popularyzacja – zarówno w Wielkiej Brytanii, jak i na arenie międzynarodowej. Wśród priorytetów Ośrodka znajduje się digitalizacja i udostępnianie polskiej literatury emigracyjnej, organizacja wystaw i sympozjów oraz wsparcie badań naukowych, ze szczególnym naciskiem na współpracę międzynarodową (ZPPnO, b.d.).

Na początku 2025 roku z sukcesem ukończono przedsięwzięcie finansowane przez brytyjski fundusz wspierający ochronę dziedzictwa kulturowego (The National Heritage Fund). Projekt koncentrował się na życiu i twórczości Krystyny Bednarczyk – poetki, wydawczyni, współzałożycielki Oficyny Poetów i Malarzy oraz byłej prezes londyńskiego Związku Pisarzy. Jego celem było nie tylko ukazanie wkładu Bednarczykowej w rozwój polskiej kultury emigracyjnej, lecz także podkreślenie jej roli w budowaniu dialogu międzykulturowego. W ramach tej inicjatywy połączono elementy tradycyjnych i wirtualnych przestrzeni, sięgając po nowoczesne technologie, w tym rzeczywistość rozszerzoną (AR). Powstała m.in. wirtualna mapa londyńskich miejsc związanych z Bednarczykami oraz załączek archiwum mówionego, dokumentującego wspomnienia związane z działalnością Oficyny. Szczególną uwagę poświęcono roli kobiet w kulturze emigracyjnej oraz ich znaczeniu dla zachowania tożsamości etnicznej w kraju osiedlenia (ZPPnO, b.d.).

Obecnie Ośrodek skupia się na kilku inicjatywach. Ważnym przedsięwzięciem, realizowanym we współpracy z Polską Akademią Umiejętności, jest projekt poświęcony Stanisławowi Młodożeńcowi – współtwórcy polskiego futuryzmu i działaczowi emigracyjnemu. Młodożeniec, który od 1942 roku mieszkał w Londynie, odegrał istotną rolę jako pisarz i publicysta, wydając liczne społecznie zaangażowane teksty. Inicjatywa podkreśla znaczenie jego dorobku w kształtowaniu polskiej kultury zarówno w kraju, jak i poza jego granicami (ZPPnO, b.d.).

Równolegle trwają prace nad rozbudowanym projektem badawczo-wystawienniczym, poświęconym Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej –

wybitnej poetce, która spoczywa w Manchesterze obok swojego męża, Stefana J. Jasnorzewskiego, kapitana Wojska Polskiego i Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii. Ich wspólny nagrobek został ufundowany przez Związek Pisarzy Polskich w 1973 roku. W ramach tego przedsięwzięcia powstaje tom *Pawlikowska-Jasnorzewska – żywa, rozwijający wznowiony cykl „Żywych”*, którego początkiem był wspomniany już tom poświęcony Norwidowi.

Działania podejmowane przez Ośrodek stanowią kontynuację wieloletnich wysiłków na rzecz ochrony i popularyzacji polskiego dziedzictwa literackiego. W obliczu współczesnych wyzwań archiwizacyjnych i badawczych jego rola wydaje się nie tylko istotna, ale wręcz fundamentalna dla przyszłych pokoleń.

Podsumowanie

Metafora „nieskończonej biblioteki” Borgesa, którą tu przywołałam, pozwala ukazać polską literaturę emigracyjną jako przestrzeń intensywnej wymiany, gdzie granice – językowe, kulturowe i geograficzne – przekształcają się w pomosty łączące różnorodne światy. Twórczość literacka odgrywa w tym procesie rolę podwójną: z jednej strony utrwała tożsamość wspólnoty, a z drugiej wzbogaca globalny przepływ idei. Działalność londyńskiego Związku Pisarzy stanowi doskonały przykład tej wielowymiarowości. Parafrazując Borgesa, Związek działa jak przewodnik i opiekun w złożonym krajobrazie literackiego rozproszenia – wspiera polskich autorów na całym świecie, gromadząc ich osiągnięcia i włączając je do międzynarodowego dorobku kulturowego.

Literatura emigracyjna, przenikając od Polski przez Wielką Brytanię aż po krańce świata i z powrotem, wzmacnia dialog międzykulturowy, odkrywając wspólne wartości i różnorodność zarazem. Dowodzi, że przekraczanie granic, poza byciem procesem fizycznym, jest także aktem symbolicznego znoszenia barier myślowych oraz ograniczeń

zakorzenionych w obyczajach i systemach znaczeń. Jej natura przypomina nieskończoną księgę Borgesa – pulsującą życiem, otwartą na zmiany, odzwierciedlającą ludzkie historie, tęsknoty i marzenia. Jednak literatura emigracyjna to „literatura w ruchu” – transgresyjna wobec norm i podziałów, tworząca osobne, „hybrydowe miejsce”, które Homi Bhabha określa mianem „trzeciej przestrzeni”. Koncepcja ta podkreśla hybrydyczność tożsamości i tekstów powstających na styku odmiennych światów. „Trzecia przestrzeń” nie tylko otwiera nowe możliwości dla dialogu międzykulturowego, lecz także redefiniuje granice literatury i wspólnotowych wyobrażeń, pozwalając na współistnienie i wzajemne przenikanie się wielogłosowych tradycji oraz narracji (Bhabha, 1994: 36, 54–56).

Literatura

Bhabha H.K., 1994, *The Location of Culture*, Routledge, London.

Bielatowicz J., 1952, *Firmament emigracyjnej literatury*, „Ostatnie Wiadomości (Mannheim)”, nr 22, s. 3.

Borges J.L., 1972, *Biblioteka Babel*, w: J.L. Borges, *Fikcje*, przeł. A. Sobol-Jurczykowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 79–90.

Bzowska-Budd K., 2022, *Młodzi poeci polscy w UK*, 8.12.2022, <https://www.zppno.org/aktualnosci/mlodzi-poeci-polscy-w-uk/> [dostęp: 31.01.2025].

Bzowska-Budd K., b.d. a, *Historia ZPPnO*, <https://www.zppno.org/historia-zppno> [dostęp: 31.01.2025].

Bzowska-Budd K., b.d. b, *Nagrody literackie*, <https://www.zppno.org/nagrody-literackie-zppno/jury-i-rodzaje-nagrod/> [dostęp: 31.01.2025].

Chwastyk-Kowalczyk J., 2019, *Londyński „Pamiętnik Literacki” – organ Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie w latach 1976–2018*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce.

Ciechanowska J., 2022, *Podłuchane, zapisane*, „Pamiętnik Literacki”, t. LXV, s. 71.

Czaykowski B., Sulik B., 1961, *Polacy w Wielkiej Brytanii*, Instytut Literacki, Paryż.

Danilewicz-Zielińska M., 1985, *Czterdziestolecie Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie 1945–1985*, „Pamiętnik Literacki”, t. IX, s. 9–25.

- Garliński J., 1995, *Pół wieku Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie*, w: *Mobilizacja uchodźstwa do walki politycznej 1945–1990*, red. L. Kliszewicz, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn, s. 225–231.
- Gorzkowicz J., 2020, *Z kraju Hiperborejów do Delf – londyńskie „Pamiętniki Literackie” okiem medioznawcy*, „Pamiętnik Literacki”, t. LX, s. 223.
- Gorzkowicz J., Kącka E., Wasiak-Taylor R., red., 2023, *Norwid żywy – kontynuacja*, PUNO Press, Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, Fundacja Museion Norwid, Londyn–Warszawa.
- Halkiewicz-Sojak G., 2023, nota z okładki, w: *Norwid żywy – kontynuacja*, red. J. Gorzkowicz, E. Kącka, R. Wasiak-Taylor, PUNO Press, Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, Fundacja Museion Norwid, Londyn–Warszawa.
- Kądziała P., 1994, *Instytucje polskiego życia kulturalnego w Londynie*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Friszke, Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa, s. 140–164.
- Krzyżanowski J.R., 2009, *Londyński „Pamiętnik Literacki”*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty”, z. 1 (10), s. 51–57.
- Moczko R., 2020, *Uchwały Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie – stosunek emigracji do kraju*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Taylor N., 1999, *O trzech zrzeszeniach pisarskich*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty”, z. 2, s. 39–52.
- Terlecki T., 2010, *Archiwum literatury emigracyjnej*, „Pamiętnik Literacki”, t. XL, Londyn, s. 11–20.
- Wasiak-Taylor R., 2011, *Dzieje nagrody literackiej Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie 1951–2011*, Oficyna Poetów i Malarzy, Londyn.
- Wasiak-Taylor R., 2013, *Ojczyzna literatura. O środowisku skupionym wokół Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie*, Oficyna Poetów i Malarzy, Londyn.
- Wasiak-Taylor R., red., 2022, *Arkusz londyński. Pisarze i malarze*, Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie, Londyn.
- Wołosewicz A., 2023, *Arkusz londyński – antologia na medal*, „Pamiętnik Literacki”, t. LXV, s. 217–226.
- Zieliński J., 2023, *Jedno zdanie, dwa słowa*, „Pamiętnik Literacki”, t. LXV, s. 227–228.
- Zieliński J., 1989, *Leksykon polskiej literatury emigracyjnej*, Fundusz Inicjatyw Społecznych, Lublin.

Netografia

Charity Commission, b.d., *Rejestracja ZPPnO w Charity Commission, Charity number: 25418*, <https://charitydigital.org.uk/topics/what-is-the-charity-commission-11492> [dostęp: 31.01.2025].

Charity Digital Trust, *Everything you Need to Know about the Charity Commission*, Charity Digital, 2024, <https://charitydigital.org.uk/topics/what-is-the-charity-commission-11492> [dostęp: 31.01.2025].

Pen Club, b.d., o nagrodach na oficjalnej stronie organizacji, <https://penclub.com.pl/nagroda-polskiego-pen-clubu-za-przeklady-z-literatury-obcej-na-jezyk-polski/> [dostęp: 29.04.2025].

Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie (ZPPnO), b.d., oficjalna strona organizacji, <https://www.zppno.org> [dostęp: 31.01.2025].

JUSTYNA GORZKOWICZ – PhD, Polish University Abroad in London; ZPPnO, the Research Centre on the Legacy of Polish Migration in London, UK / dr, Polski Uniwersytet na Obczyźnie w Londynie; Ośrodek Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej ZPPnO w Londynie, Wielka Brytania

A cultural anthropologist specialising in literature and art, director of the Research Centre on the Legacy of Polish Migration (ZPPnO) and lecturer at the Polish University Abroad in London (PUNO). Her interdisciplinary research combines geohumanities, cultural anthropology and digital humanities. She analyses the impact of geopoetics on literature and art and investigates the anthropology of virtual art galleries. A participant in international research projects. Author of the book *W poszukiwaniu antagonisty. O wątkach egzystencjalnych w twórczości Kornela Filipowicza* [In Search of the Antagonist. On Existential Threads in the Works of Kornel Filipowicz] (Kielce 2018), chapter *Dialogue Between Poetry, AI Technology and Socio-Cultural Studies* (in: *Bridging Art and Education – The Haiku's Hybrid Role*, ed. E. Perzycka-Borowska, London 2023) and editor of the monograph *Hutsul Dialogues: Stanisław Vincenz and Lidio Cipriani* (London 2024).

Antropolożka kultury specjalizująca się w literaturze i sztuce, dyrektorka Ośrodka Badań Dziedzictwa Emigracji Polskiej (ZPPnO) i wykładowczyni w Polskim

Uniwersytecie na Obczyźnie w Londynie (PUNO). Jej interdyscyplinarne badania łączą geohumanistykę, antropologię kulturową i humanistykę cyfrową. Analizuje wpływ geopoetyki na literaturę i sztukę oraz zajmuje się antropologią wirtualnych galerii sztuki. Uczestniczka międzynarodowych projektów badawczych. Autorka książki *W poszukiwaniu antagonisty. O wątkach egzystencjalnych w twórczości Kornela Filipowicza* (Kielce 2018), rozdziału m.in.: *Dialogue Between Poetry, AI Technology and Socio-Cultural Studies* (w: *Bridging Art and Education – The Haiku's Hybrid Role*, ed. E. Perzycka-Borowska, London 2023) oraz redaktorka monografii *Hutsul Dialogues: Stanisław Vincenz and Lidio Cipriani* (London 2024).

E-mail: justyna.gorzkowicz@puno.ac.uk